

יסודות יבמות

שיעור שביעי

איסור יבמה לשוק

מקורות

א. דברים כה, ה

ב. פתיחת הרמב"ם להלכות יבום וחליצה; שו"ת מהרי"ק שורש קלט "...במצות יבום"

ג. גמ' יבמות כט. "א"ר אלעזר... בצרה בלבד"; תוס' יח: ד"ה אומרים "...דליכא ביטול מצות יבמין"; רמב"ן כט: ד"ה זה יעשה

ד. גמ' יבמות צב.-: "אמר רב יהודה... קדושין הוא דאתא"; גמ' מט.-: "אמר אביי... אי כשמואל"; רש"י מט: ד"ה אי כרב; תוס' מט. ד"ה הכל "וא"ת א"כ... בת תפיסת קידושין"

ה. תוס' לו: ד"ה הא; מרדכי סי' נח "וגם היתר... פחות משנים"

ו. ירושלמי פ"א ה"א "דתנא אבא שאול... אבא שאול ביבמתו"

שו"ת מהרי"ק שורש קלט

ועל ענין איסור יבמה לשוק שכתבתי שהוא דוחה כרת דאשת אח, כתב מר דלאו איסור יבמה לשוק דחי ליה אלא מצות יבום הוא, ולא חדא מילתא נינהו אלא שתי שמות יש להם. ולעניות דעתי נראה דהיא היא לאו דיבמה לשוק ומצות יבום כדכתבתי. ותדע לך, שהרי אין איסור ביבמה לשוק כי אם בהיותה ראויה וזקוקה ליבם, וכדכתב קרא: 'לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר יבמה יבא עליה', הרי לך דאיסור יבמה לשוק מתלא תלי במצות יבום.

רמב"ן כט: ד"ה זה יעשה

זה יעשה מאמר ויקנה וזה יעשה מאמר ויקנה. פי' לאו דוקא שניהם אלא מכיון שעשה אחד מאמר ונפקעה זיקה של זה ממנה שהרי קנאה הוא, הותרו שניהם ליבם שאין עוד לחוש ליש זיקה, ואי קשיא דילמא טעמייהו דב"ש משום דאסור לבטל מצות יבמין, איכא למימר אם כן האיך אמרו ב"ש יקיימו דמשום הך חששא עקרי רבנן לדין יבום לגמרי כדאמרינן לעיל, ולא מילתא היא, ויש מפרש דאם עשה אחד מאמר חיישנן לבטול מצות יבמין מאידך, להכי פריך זה יעשה וזה יעשה כלומר ויעשו שני היבמין שליח וכן היבמות, ויקדשו כאחת דליכא למיחש להכי, ולא מחוור דאכתי איכא למימר גזירה דילמא לא משוו שליח כדגזרינן דילמא מיבם והדר חליץ, ועוד לפי דעתי אפילו לב"ש קיום מצוה דיבום ליתיה אלא בביאה ואף על גב דקני במאמר, הילכך איכא למיחש שמא יתבטל במיתת אחד מהם, אלא עיקרה משום זיקה, כדפירש"י ז"ל, ואם רצה לדחות בזו דמשום אסור לבטל מצות יבמין הוא, יכול היה לומר כן אלא דעדיפא מינה פריך מינה ובה.

ירושלמי פ"א ה"א

דתנא אבא שאול אומר הכונס את יבמתו לשום נוי או לשום דברים אחרים הרי זו בעילת זנות וקרוב להיות הוולד ממזר מה אבא שאול כר' עקיבא דר' עקיבא אמר יש ממזר ביבמה מה דא"ר עקיבא ביבמה שזינתה מה דאמר אבא שאול ביבמתו.

בשיעור הקודם התחלנו לעסוק בענייני זיקה: האם מלבד מצות היבום קיים גם קשר בין היבם ליבמתו? מה טיבו של קשר זה – האם הוא בעל אופי קנייני או אישותי? האם מחלוקת האמוראים בדין 'זיקה' היא בקיומו של קשר זה, או שרק בהגדרתו ועוצמתו? בשיעור זה נעסוק בגדר איסור יבמה לשוק, ונבחן דין זה על פי ההבנות השונות בגדר 'זיקה'.

איסור יבמה לשוק מפורש בתורה:

כי ישבו אחים יחדו ומת אחד מהם ובן אין לו, לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר, יבמה יבא עליה ולקחה לו לאשה ויבמה.¹
[דברים כה, ה]

בפשטות, איסור זה נובע מחמת מצות היבום: הואיל ומצוה על אחי המת לייבם את אשת המת, היבמה אסורה לשוק.

הבנה זו מפורשת בדברי המהרי"ק:

ועל ענין איסור יבמה לשוק שכתבתי שהוא דוחה כרת דאשת אח, כתב מר דלאו איסור יבמה לשוק דחי ליה אלא מצות יבום הוא, ולא חדא מילתא נינהו אלא שתי שמות יש להם. ולעניות דעתי נראה דהיא היא לאו דיבמה לשוק ומצות יבום כדכתבתי. ותדע לך, שהרי אין איסור ביבמה לשוק כי אם בהיותה ראויה וזקוקה ליבם, וכדכתב קרא: 'לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר יבמה יבא עליה', הרי לך דאיסור יבמה לשוק מתלא תלי במצות יבום.

[שר"ת מהרי"ק שורש קלט]

עם זאת, מדברי הרמב"ם ניתן ללמוד על הבנה שונה. הרמב"ם כותב בפתיחה להלכות יבום וחליצה:

שלא תנשא יבמה לאיש זר עד שתסור רשות היבם מעליה. והאישה שהיא ראויה ליבום נקראת זקוקה ליבם, ורשות היבם נקראת זיקה.²
[פתיחה להל' יבום וחליצה]

הרמב"ם תולה את איסור היבמה לשוק בהיותה תחת רשות היבם, כלומר שמוטלת עליה 'זיקה'. ניתן להבין מדבריו, כי האיסור אינו נובע מחמת מצות היבום אלא מחמת הזיקה המוטלת על היבמה.²

נראה כי הבנות אלו תלויות בהבנת דברי הגמרא בשיטת בית שמאי לגבי מאמר [=קידושין הנעשים לפני היבום]:

אמר רבי אלעזר: לא תימא מאמר לבית שמאי קונה קנין גמור, דאי בעי לאפוקי סגי לה בגיטא, אלא מאמר לבית שמאי אינו קונה אלא לדחות בצרה בלבד.
[יבמות כט.]

הגמרא אומרת כי גט הבא לאחר מאמר אינו מתיר את היבמה לשוק, הואיל ומאמר אינו קונה קניין גמור. מדברי הגמרא עולה כי אם מאמר היה קונה קניין גמור, היבמה היתה יוצאת בגט ומותרת לשוק. דברים אלו טעונים ביאור: אמנם המאמר מהווה קניין, אך לכאורה מצות היבום לא התקיימה (הואיל ולא היתה ביאה), ואם כן כיצד היבמה מותרת לשוק?

יישוב לכך עולה מדברי תוספות:

¹ איסור זה נמנה על ידי מוני המצוות [רס"ג ל"ת קיב; סהמ"צ לרמב"ם ל"ת שנו; יראים סי' לה; חינוך מצוה תקצז]. עם זאת, רש"י [מט: ד"ה ד"ה אי כשמואל] טוען שקיומו אינו מוסכם, וייתכן שהפסוק אינו מלמד על איסור אלא שאין תפיסת קידושין ביבמה. ועי' תוספות [שם, ד"ה אי כשמואל] החולקים וטוענים כי גם לשיטה שאין תפיסת קידושין ביבמה, הכתוב מלמד גם על איסור.

² עי' אבן האזל [שם] העומד על כך.

רבי אבין סבר אין זיקה ולא אסור לייבם אלא משום ביטול מצות יבמין, ולהכי פריך: אי מאמר קונה לבית שמאי קנין גמור, זה יעשה קנין גמור ויקנה וזה יעשה מאמר ויקנה, ויכולים לעשות על ידי שליח בבת אחת דליכא ביטול מצות יבמין. [תוס' יח: ד"ה אומרים]

לפי דבריהם, אם מאמר קונה קניין גמור, אין בעשייתו משום 'ביטול מצות יבמין', גם כאשר הוא נעשה באופן המונע את אפשרות היבום. משתמע מכך כי לשיטתם מצות היבום מתקיימת בעשיית מאמר.³

הרמב"ן חולק על שיטה זו להדיא:

לפי דעתי, אפילו לבית שמאי קיום מצוה דיבום ליתיה אלא בביאה, ואף על גב דקני במאמר.

[רמב"ן כט: ד"ה זה יעשה]

לשיטתו, גם לשיטה שמאמר קונה קניין גמור, מצות היבום מתקיימת בביאה בלבד.⁴

נמצא, אם כן, כי לשיטת תוספות, התמיהה דלעיל על הגמרא המתירה את היבמה לשוק לאחר המאמר (לשיטה שמאמר קונה קניין גמור), נעקרת מיסודה: מאמר מתיר את היבמה לשוק, הואיל ובו מתקיימת מצות היבום. לעומת זאת, לשיטת הרמב"ן, בהכרח האיסור לשוק נובע מחמת ה'זיקה'. בשל כך, אם המאמר מפקיע את הזיקה – היבמה מותרת לשוק לאחר קבלת הגט, על אף שמצות היבום לא התקיימה.⁵

נראה כי שיטת הרמב"ן בגדר איסור יבמה לשוק נובעת מתפיסתו העקרונית – העולה מדבריו [ט. ד"ה והרי; כ: ד"ה ומסקנא] לגבי פטור ערוה מיבום⁶ – הרואה את ה'זיקה' כעיקרון היסודי ביותר שהתחדש בפרשיית היבום. על פי שיטתו, התורה חידשה כי הנפילה ליבום יוצרת 'זיקה' – קשר אישות מסוים בין היבם ליבמתו, וה'זיקה' היא שאוסרת אותה לשוק ללא חליצה.

כאמור, מדברי תוספות דלעיל נראה לא כך, וכן עולה מדבריהם לגבי חליצה שעשה בה תנאי:

ואומר ר"י, דלענין התרה לשוק לכולי עלמא הוא חליצה, כדקיימא לן דאין תנאי בחליצה, אלא לענין דהויא חליצה פסולה דלא מפקע לה זיקה לגמרי, שלא יועיל אחריה מאמר בלשון זיקת יבמין, קאמר דיש תנאי. [תוס' נג. ד"ה רבינא]

לדברי תוספות, לכולי עלמא חליצה שעשה בה תנאי מתירה את היבמה לשוק, אלא שנחלקו האמוראים האם חליצה זו מפקיעה את ה'זיקה' לגמרי.⁷ מבואר בדבריהם כי ההיתר לשוק אינו תלוי בהפקעת ה'זיקה' אלא בקיום מצות החליצה, ומכאן שלשיטתם איסור היבמה לשוק אינו נובע מחמת ה'זיקה' אלא מחמת מצות היבום והחליצה.⁸

הבנות אלו בגדר איסור יבמה לשוק משליכות על דין תפיסת קידושין ביבמה⁹, בו עוסקת הגמרא בפרק עשירי:

³ דברים אלו מלמדים כי לשיטתם מצות היבום היא קניית היבמה ולא מעשה הביאה.

⁴ מחלוקת תוספות והרמב"ן תלויה בהבנת גדר מצות היבום, ואכמ"ל.

⁵ כן מבואר בחדושי רבי נחום [אות תפב].

⁶ כפי שהתבאר בהרחבה בשיעור השלישי [פטור ערוה מיבום ומחליצה], בשיעור הרביעי [צרת ערוה] ובשיעור החמישי [יבום וחליצה בחיבי לאוין].

⁷ עי' 'נר אהרן' [עמ' קיט] המבאר את טעמה של הבחנה זו.

⁸ דברים אלו מתאימים לשיטתם העקרונית של תוספות – בה עסקנו בשיעורים הקודמים – על פיה פרשיית היבום עוסקת במצוות ובאיסורים ולא בהחלת 'זיקה' ובגדרי האישות.

⁹ עסקנו בסוגיה זו באופן חלקי בשיעור הקודם.

אמר רב יהודה אמר רב: מנין שאין קידושין תופסין ביבמה, שנאמר: 'לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר' – לא תהיה בה הויה לזר. ושמואל אמר: בעניותינו צריכה גט. מספקא ליה לשמואל, האי 'לא תהיה אשת המת' אי ללאו הוא דאתא, אי דלא תפסי קידושין הוא דאתא.

[יבמות צב.-:]

לפי דרכו של הרמב"ן, על פיה איסור היבמה לשוק נובע מחמת ה'זיקה', מובן מדוע קידושין אינם תופסים בה: היבמה אינה 'פנויה' אלא 'זקוקה', ולכן היא אינה בת קידושין. לעומת זאת, על פי דרכם של תוספות, על פיה איסור היבמה לשוק נובע מחמת מצות היבום, השיטה הסוברת שקידושין אינם תופסים ביבמה טעונה ביאור: במה שונה איסור יבמה לשוק משאר איסורי הלאוין שקידושין תופסים בהם?

נראה כי תמיהה זו מתיישבת על פי דברי תוספות עצמם, המבארים מדוע הוולד הנוולד משומרת יבם אינו ממזר:

וטעמא אומר רבנו תם, דהוי כעובד כוכבים ועבד שאין בה קידושין לשום אדם, וליבם נמי לאו בת קידושין היא אלא ביאה הוא דאית בה. ואפילו למאן דהוי ממזר מעובד כוכבים ועבד, מכל מקום אין ממזר מיבמה, דכיון דיבמה עומדת לחלוץ כמו ליבם חשיבא בת תפיסת קידושין. [תוס' מט. ד"ה הכל מודים]

תוספות מחלקים בין יבמה לערווה: יבמה ביסודה היא "בת תפיסת קידושין", אלא שמצות היבום היא המונעת את חלות הקידושין – "לאו בת קידושין היא אלא ביאה הוא דאית בה". ואם כן, זהו דין ייחודי שאין ללמוד ממנו על גדר איסור יבמה לשוק¹⁰.

האתון דאורייתא מביא השלכות נוספות להבנות השונות בגדר איסור יבמה לשוק:

והנה מה שנסתפקתי גם כן אם איסור יבמה לשוק איסור ביאה בעלמא הוא או הוא מכח אישות, דבר זה יש בו נפקותא לדינא לענין 'הרג ואל יעבור' ולענין 'אין דבר שבערווה פחות משניים'. דאי נימא דאיסור יבמה לשוק מכוח אישות הוא, יש לומר דאיסורה איסור ערווה, ואף שאסורה רק בלאו, עם כל זה כיון שאיסורה מחמת אישות הרי זו ערווה, אלא שערווה זו עונש לאו, ועל כן כיון שהיא ערווה דינה שפיר כשאר עריות לענין 'הרג ואל יעבור' ולענין 'אין דבר שבערווה' וכו'. אבל אם איסורה איסור ביאה בעלמא הוא, לא מחמת אישות, הוי ליה איסור גרידא ואין בו דין ערווה כלל. [אתון דאורייתא כלל ח]

לדברי האתון דאורייתא, אם איסור יבמה לשוק נובע מחמת ה'זיקה', האיסור הוא בגדר 'גילוי עריות' שלגביו נאמר 'הרג ואל יעבור'. לעומת זאת, אם זהו איסור לאו רגיל, האיסור אינו 'גילוי עריות', והוא נדחה במקום פיקוח נפש (כשאר איסורי התורה). בדומה לכך טוען האתון דאורייתא, כי אם איסור יבמה לשוק נובע מחמת ה'זיקה', איסור זה נחשב כ'דבר שבערווה', ולגביו אמור הכלל 'אין דבר שבערווה פחות משניים'. לעומת זאת, אם זהו איסור לאו רגיל, די בעד אחד, על פי הכלל ש'עד אחד נאמן באיסורים'¹¹.

האתון דאורייתא מוכיח שאיסור יבמה לשוק אינו 'דבר שבערווה', מדברי תוספות, לגבי וולד שמת בתוך שלושים יום, שיש להסתפק האם הוא היה נפל או בר קיימא, ויש לכך השלכה על חיוב יבום:

ואם תאמר, ואמאי לא אזלינן בתר רוב נשים דולד מעליא ילדן. ואומר ר"י, דחיישינן למיעוט מצוי כזה, כמו במים שאין להם סוף דאשתו אסורה וגוסס שאין מעידים עליו להשיא אשתו.

¹⁰ לעומתם, הרמב"ן [מט. ד"ה הכל מודים; מט. ד"ה ואביין] כותב שהוולד אינו ממזר משום שאין זה 'לאו דשאר'. [ועי' זכר יצחק [ח"ב סי' מח אות א] המבאר עניין זה באופן נוסף].

¹¹ בסוף השיעור הראשון [מבוא למצות יבום] הועלתה הצעה לחלק בעניין זה בין יבום שלפני מתן תורה ליבום שלאחר מתן תורה.

אף על גב דשמא התם משום ערווה החמירו, מכל מקום כיון דמיעוט של נפלים מצוי מחמירים ביה.
[תוס' לו: ד"ה הא]

תוספות טוענים שחוששים שמא הוולד היה נפל, "כיון דמיעוט של נפלים מצוי" תוספות מביאים ראיה שחוששים למיעוט מצוי מכך שלא מתירים אישה שבעלה היה במים שאין להם סוף. תוספות מעירים על ראיה זו, שאין להשוות בין היתר יבמה לשוק לבין היתר אשת איש: "דשמא התם משום ערווה החמירו". מדבריו מוכח שאיסור יבמה לשוק אינו 'דבר שבערווה'.

לעומתם, המרדכי כותב:

וגם היתר יבמה לשוק היא ערווה, כשמואל ורב דאמרי תרוייהו פרק האשה רבה בעניותינו צריכה גט והולד ספק ממזר, ואין דבר שבערווה פחות משנים.
[מרדכי סי' נח]

מפורש בדברי המרדכי, כי לשיטה שקידושין אינם תופסים ביבמה, היא נחשבת ערווה ולכן היתר איסור יבמה לשוק דורש שני עדים, על פי הכלל 'אין דבר שבערווה פחות משנים'¹².

בשולי הדברים נעיר לדברי הירושלמי המביא את דברי אבא שאול לגבי המיבם שלא לשם מצוה, ומציע כי הם מבוססים על השיטה שוולד יבמה שזינתה הוא ממזר:

אבא שאול אומר: הכונס את יבמתו לשום נוי או לשום דברים אחרים, הרי זו בעילת זנות וקרוב להיות הוולד ממזר. מה, אבא שאול כרבי עקיבא, דרבי עקיבא אמר יש ממזר ביבמה.

[ירושלמי פ"א ה"א]

הצעה זו מבוססת על הבנה שאיסור יבמה לשוק יכול להתקיים גם בביאת היבם על יבמתו – אם בביאה זו לא מתקיימת מצות היבום¹³.

לכאורה, הצעה זו תלויה בהבנות דלעיל בגדר איסור יבמה לשוק. לפי השיטה שהאיסור נובע מחמת מצות היבום, ניתן להבין כי הוא קיים בכל ביאה שמצות היבום אינה מתקיימת בה, גם כאשר היא נעשית על ידי היבם. לעומת זאת, לפי השיטה שהאיסור נובע מחמת ה'זיקה', בפשטות האיסור שייך רק בביאת אדם זר.

עם זאת, הלבוש מרדכי [יבמות סי' א] והקהילות יעקב [סי' כא אות ב] מציעים דרך שונה בביאור הצעה זו. לטענתם, גם לפי הצעה זו איסור יבמה לשוק הוא מחמת ה'זיקה', אך ה'זיקה' אינה יוצרת קשר בין היבם ליבמתו, אלא היא מגדירה שאישות האח המת לא בטלה, והיבמה עדיין נחשבת אשתו. מטעם זה, כאשר היבם בא עליה שלא לשם יבום, הרי הוא כבא על הערווה והוולד קרוב להיות ממזר.

תפיסה זו, כי ה'זיקה' היא המשך של אישות האח המת, מחייבת אותנו לשוב ולהעמיק ביסודותיה של ה'זיקה' – מהי מקורה ומהי מהותה של הזיקה? בעזרת ה' נקדיש לכך את השיעור הבא.

להערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com

השיעור מוקדש לעילוי נשמת רחל בת יצחק וולטרס ז"ל

ולעילוי נשמת אברהם בן צבי פייר ז"ל

¹² האחרונים [נודע ביהודה מהדור"ק אהע"ז סי' נד; שו"ת רעק"א מהדור"ק סי' קכד; מנחת חינוך מצוה תקצט אות ד; אתון דאורייתא, שם; קהילות יעקב סי' לג] דנו בהרחבה בעניין זה.

¹³ אכן, הירושלמי דוחה הבנה זו: "מה דאמר רבי עקיבא ביבמה שזינתה, מה דאמר אבא שאול ביבמתו".